

ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ. ΤΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΙΑ΄ ΑΙΩΝΑ

Νικόλαος ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

Η έρημη χερσόνησος του Άθω πρωτοεποικίστηκε από ερημίτες και αναχωρητές, με την ίδρυση της Λαύρας όμως γνώρισε μια αλματώδη ανάπτυξη που συμπύκνει με την άνθηση των κοινοβίων. Γρήγορα έφθασε και ξεπέρασε τα άλλα περίφημα μοναστικά κέντρα, όπως ήταν ο Όλυμπος της Βιθυνίας. Η χερσόνησος του Άθω, συγκρινόμενη προς τα άλλα «Άγια Όρη» της μεσοβυζαντινής εποχής παρουσίαζε το πλεονέκτημα ότι εξασφάλιζε για τους κατοίκους της άμεση πρόσβαση στη θάλασσα και στις επικοινωνίες με τον κόσμο ολόκληρο. Τα μοναστήρια του Αγίου Όρους, την εποχή ακριβώς που άρχισαν να αναπτύσσονται, μπόρεσαν να επωφεληθούν από τη γενική άνθηση των θαλάσσιων επικοινωνιών, που προαναγγέλλουν την αρχή του τέλους του Μεσαίωνα. Επίσης, την ίδια εποχή χάρη στην ανακατάληψη της Κρήτης από τους Άραβες, αποκαταστάθηκε μια σχετική ασφάλεια στις θάλασσες, κι έτσι πολλά μοναστήρια χτίστηκαν στην παραλία. Αυτές οι συνθήκες θα ευνοήσουν την ανάπτυξη των μεγάλων μοναστηριών ανάμεσα στα οποία και της μονής Βατοπεδίου.

Το δεύτερο μεγάλο κοινόβιο, η μονή Ιβήρων, ιδρύθηκε επίσης με αυτοκρατορική δωρεά δίπλα στην παραλία. Το τρίτο μεγάλο κοινόβιο, το Βατοπέδι, αναφέρεται για πρώτη φορά το 985¹. Φαίνεται πως είχε ιδρυθεί πρόσφατα, κι αυτό κοντά στη θάλασσα, από κάποιο Νικόλαο, αριστοκράτη από την Αδριανούπολη. Ένας άλλος Αδριανουπολίτης αριστοκράτης, ο ηγούμενος Αθανάσιος (1020-1048), πέτυχε θεαματική βελτίωση: στα χρόνια του το Βατοπέδι βρέθηκε τρίτο στην αθωνική ιεραρχία. Είχε κατ' εξαίρεση το δικαίωμα να συντηρεί πλοίο για τις ανάγκες του και να διαθέτει ένα ζευγάρι βοδιών για το ζύμμαμα του ψωμού των πολυάριθμων αδελφών (η Λαύρα με 700 αδελφούς χρειάζονταν 4 ζευγάρια για τον ίδιο σκοπό).

Η ραγδαία άνοδος του Βατοπεδίου οφείλεται πιθανώς στην προέλευση των ιδρυτών του και προφανώς μερικών τουλάχιστον από τους πρώτους μονα-

1. Την ιστορία της μονής κατά τα Βυζαντινά χρόνια και τη σχέση της με την αριστοκρατία της Αδριανούπολης έχω οσιαγραφήσει στον τόμο: *Μονή Βατοπαδίου*, 44-53.

χούς. Η παράδοση τους συνδέει με την Αδριανούπολη, που ήταν γνωστή ως τόπος καταγωγής και διαβίωσης των μεγάλων αριστοκρατικών οικογενειών των Βαλκανίων, των Βρυνενίων και των Τορνικίων, των Βατάτζηδων, των Γλαβάδων, των Βρανάδων και των Ταρχανειωτών. Τα εύφορα εδάφη της περιοχής και η σχετική εγγύτητα προς την Κωνσταντινούπολη (και τη μεγάλη καταναλωτική αγορά της) εξηγούν την προτίμηση της πόλης αυτής από τις μεγάλες οικογένειες. Και η σχέση της μονής Βατοπεδίου με τις οικογένειες αυτές μπορεί να εξηγήσει την ακμή της. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η Βυζαντινή αριστοκρατία της γης γνώρισε μεγάλη άνθηση τον Ι' αιώνα και επιτυχώς αντιστάθηκε στην περιοριστική νομοθεσία των αυτοκρατόρων και της κεντρικής διοίκησης. Η επιρροή της αριστοκρατίας αυξήθηκε ακόμη περισσότερο τον ΙΑ' αιώνα. Σε τέτοιες γενικές συνθήκες είναι φυσικό να άνηθε το Βατοπέδι, ακόμη και πριν να αποκτήσει την πρώτη αυτοκρατορική δωρεά.

Άλλωστε κι αυτή δεν άργησε να έλθει. Ο Κωνσταντίνος Μονομάχος δώρισε στο Βατοπέδι ένα σολέμνιον, δηλαδή μια ετήσια επιχορήγηση σε μετρητά από το αυτοκρατορικό ταμείο. Επί Μιχαήλ ΣΤ' η επιχορήγηση αυτή έφθασε τα 80 χρυσά νομίσματα – ποσό αξιόλογο, που δεν μπορούσε όμως να συγκριθεί με τα σολέμνια των βασιλικών μοναστηριών, όπως η Λαύρα και το Ιβήρων, που πλησίαζαν τα 600 νομίσματα. Μετά από διάφορες αυξομειώσεις, η μονή κατέληξε να εισπράττει 72 νομίσματα το χρόνο όταν ο Αλέξιος Κομνηνός ανήλθε στην εξουσία το 1081².

Κατά τον ΙΑ' αιώνα το Βυζάντιο γνώριζε μια οξεία οικονομική και κοινωνική κρίση, που, συνδυαζόμενη με τα πολιτικά και στρατιωτικά προβλήματα σ' όλα τα μέτωπα, το οδήγησε πολύ κοντά στον αφανισμό. Ως προς την κρατική οικονομία, το πιο χτυπητό και εύκολα μετρήσιμο φαινόμενο της κρίσης, ήταν η υποτίμηση του χρυσού νομίσματος, που αντανάκλουσε μια προφανή έλλειψη χρυσού. Το νόμισμα, 22 καράτιων αρχικά, πέφτει στα 18 ή και λίγο λιγότερο την εποχή του Ρωμανού Διογένη (1068 -1071). Κατόπιν όμως η πτώση γίνεται ραγδαία: από 16 πέφτει σε 10 καράτια επί Μιχαήλ Δούκα (1071-1078), για να καταλήξει στα 8 καράτια επί Νικηφόρου Βοτανειάτη (1078 -1081), δηλαδή στο 1/3 της αρχικής του αξίας³.

2. Η ιστορία και οι αυξομειώσεις του σολεμνίου περιγράφονται στο χρυσόβουλλο του 1082, το οποίο αναλύουμε παρακάτω.

3. C. Morrisson, «La dévaluation de la monnaie byzantine au XIe siècle: essai d'interprétation», *TM* 6 (1976), 3-48· πρβλ. P. Lemerle, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Παρίσι 1977, 285, 307.

Από την άλλη πλευρά, οι πηγές καταγγέλλουν την δημοσιονομική πολιτική της εποχής που έδινε στους υπαλλήλους του κράτους την δυνατότητα να φορολογούν τους χωρικούς όπως ήθελαν, γιατί δεν υπήρχε κανένας έλεγχος και γιατί αυξανόταν η κατ' αποκοπήν απαίτηση των δευτερευόντων φόρων και η μετατροπή των αγγαρειών σε πληρωμές τοις μετρητοίς. Πρόκειται κυρίως για ενοίκιαση των φόρων σε μεγάλη κλίμακα, για μια διοικητική πρακτική δηλαδή που ήταν γνωστή από παλιά αλλά που τώρα εφαρμόστηκε σε μεγάλη κλίμακα και δημιούργησε προβλήματα λόγω των αυθαιρεσιών, τις οποίες επέτρεπε. Οι αυθαιρεσίες αυτές δεν αφορούσαν τόσο πολύ τον βασικό έγγειο φόρο, που ήταν καθορισμένες από πριν, αλλά τους δευτερευόντες φόρους και αγγαρείες, που εισπράττονταν περιστασιακά, και των οποίων το βάρος μεγάλωνε ακόμη περισσότερο επειδή υπήρχε η δυνατότητα εξαγοράς τους με μια πληρωμή σε μετρητά – διαδικασία που επέτρεπε αυθαιρεσίες εκ μέρους του φοροεισπράκτορα. Συνεπώς, όσοι μπορούσαν, επιδίωκαν να απαλλαγούν και να απαλλάξουν τους χωρικούς τους από τις έκτακτες φορολογίες, που αποτελούσαν τον απρόβλεπτο παράγοντα. Για το λόγο αυτό αναπτύσσεται τον ΙΑ΄ αι. το προνόμιο της εξουσίας, που αποτελεί προστασία από τις δευτερεύουσες φορολογίες και τις αγγαρείες, ενώ δεν θίγει τις υποχρεώσεις για τον έγγειο φόρο. Η προστασία αυτή επεκτείνεται και στους εξαρτώμενους χωρικούς, τους παροίκους του προνομιάχου κτήματος, οι οποίοι αποφεύγουν πραγματικά μερικές από τις έκτακτες αυτές υποχρεώσεις. Με τον τρόπο αυτό, ο εξκουσάτος ιδιοκτήτης ενός κτήματος μπορεί να προσφέρει καλύτερους όρους εργασίας στους παροίκους του και έτσι να προσελκύσει στο κτήμα του εργατικό δυναμικό⁴.

Όπως όλοι οι μεγαλοκτηματίες, το Βατοπέδι προσπάθησε να προστατευθεί και να επωφεληθεί. Αυτά μας είναι γνωστά από δυο χρυσόβουλλα, των οποίων αντίγραφα σώζονται στο αρχείο της μονής.

Το αρχαιότερο χρυσόβουλλο εκδόθηκε τον Ιανουάριο του 1080 από τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη, γνωστό για τις πολυάριθμες παραχωρήσεις προνομίων που αλόγιστα μοίρασε κατά τη σύντομη βασιλεία του⁵. Δόθηκε στους μοναχούς το δικαίωμα να εγκαταστήσουν στα κτήματά τους που βρισκόνταν στο Περιθεώριον, στη Χρυσούπολη, στην Κασσάνδρα και στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, 50 καινούργιους παροίκους, οι οποίοι ως τότε δεν πλήρωναν κανένα φόρο και δεν είχαν καμιά στρατιωτική υποχρέωση – με άλλα λόγια 50 πάμπτωχους χωρικούς, οι οποίοι δεν είχαν τίποτε παραπάνω από τα

4. Βλ. Ν. Οικονομίδης, *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, Αθήνα 1996, 211 κ.ε.

5. Γούδας, «Βυζαντινά Έγγραφα» (Α), αρ. 2.

χέρια τους. Το μοναστήρι όμως είχε το δικαίωμα να τους δώσει τα αναγκαία ζώα ώστε να γίνουν ζευγαράτοι, δηλαδή να διαθέτει ο καθένας τους από ένα ζευγάρι βοδιών για την καλλιέργεια της γης. Οι χωρικοί αυτοί, καθώς και όσοι βρίσκονταν προηγουμένως στα κτήματα, προβλεπόταν ότι θα είχαν πλήρη απαλλαγή από όλους τους δευτερεύοντες φόρους και αγγαρείες.

Ο διακανονισμός παρουσιάζει πλεονεκτήματα για το κράτος. Η μονή αναλαμβάνει να βρει τα χέρια και τα ζώα για την ανάπτυξη των καλλιεργειών της, χωρίς να ζημιώνει το κράτος κατά τίποτε, εφόσον οι νέοι πάροικοι δεν πλήρωναν προηγουμένως φόρο. Όταν όμως θα γίνονταν ζευγαράτοι σε κτήμα της μονής, τότε βέβαια θα πλήρωναν όλους τους τακτικούς φόρους, συμπεριλαμβανομένων των προσωπικών φόρων, της συνωνής και του καπνικού, που αντιστοιχούσαν σε ένα χρυσό νόμισμα κατά ζευγαράτο· οι προσωπικοί αυτοί φόροι δεν αναφέρονται στον κατάλογο των φοροαπαλλαγών του χρυσοβούλλου⁶.

Επίσης ως ζευγαράτοι θα καλλιεργούσαν σημαντικές εκτάσεις γης, για την οποία το μοναστήρι θα έπρεπε να καταβάλλει τον έγγειο φόρο. Με άλλα λόγια, εφόσον εκπληρώνονταν οι όροι της δωρεάς, το κράτος θα είχε ένα καινούργιο έσοδο μερικών εκατοντάδων χρυσών νομισμάτων, χωρίς να κάνει καμία επένδυση το ίδιο.

Η μονή από το μέρος της κέρδιζε την δυνατότητα να προσελκύσει καλλιεργητές στη γη της, αφού μπορούσε να τους προσφέρει προστασία από τις έκτακτες εισφορές και αγγαρείες του δημοσίου. Βέβαια, θα πραγματοποιούσε σημαντική επένδυση για να βρει τα απαραίτητα ζευγάρια, αλλά αυτό το έξοδο θα μπορούσε φυσικά να το αποσβέσει με πληρωμές εκ των υστέρων από τους παροίκους, οι οποίοι και θα έπρεπε να είναι οι ιδιοκτήτες των ζευγαριών. Με τον διακανονισμό αυτό η παραγωγικότητα της γης της θα πολλαπλασιαζόταν.

Όσο για τους παροίκους, η κατάσταση φαινόταν ακόμη καλύτερη. Από εκεί που δεν είχαν τίποτε, θα βρίσκονταν με ζευγάρια, να νοικιάζουν για καλλιέργεια μοναστηριακή γη, και να αποφεύγουν το μεγαλύτερο μέρος των έκτακτων φορολογιών και αγγαρειών – εκτός ίσως από εκείνες που το μοναστήρι θα ενδιαφερόταν να εισπράξει, κυρίως με μορφή ορισμένων ημερών αγγαρείας κάθε χρόνο.

Με άλλα λόγια, υπάρχει διακανονισμός που ωφελεί όλους τους ενδιαφερομένους, το κράτος, την μονή, τους παροίκους, την οικονομία γενικότερα. Βασίζεται σε ένα προνόμιο, την απαλλαγή από τις έκτακτες φορολογίες και

6. Η παράλειψη ενός φόρου από τον κατάλογο των φορολογικών απαλλαγών σήμαινε πως ο φόρος αυτός εξακολουθούσε να εισπράττεται από το κτήμα, παρά τις γενικές φράσεις των χρυσοβούλλων περί του αντιθέτου. Βλ. Oikonomidēs, *Fiscalité*, 229-232.

αγγραφείες. Το προνόμιο όμως αυτό μπορεί να χρησιμεύσει ως κίνητρο για νέες επενδύσεις, που θα αποδώσουν νέους φόρους στο κράτος, και θα βελτιώσουν την οικονομία της περιοχής. Δηλαδή το προνόμιο χρησιμοποιείται ως εργαλείο για να επιτευχθούν οικονομικοί και δημοσιονομικοί σκοποί.

Την ίδια περίπου χρονική περίοδο, τον Ιούλιο του 1081, έχουμε μια σαφή μαρτυρία για το τί συνέβαινε στα κτήματα, που δεν είχαν προνόμια, ακόμη κι όταν ήσαν μοναστηριακά. Τα κτήματα της αγιορειτικής μονής των Αμαλφινών εγκαταλείφθηκαν από τους παρόικους εξαιτίας των βαρειών και επανειλημμένων επηρειών⁷. Μπορεί κανείς να φανταστεί πως οι χωρικοί αυτοί θα επιδίωξαν να βρουν προστασία σε κάποιο προνομούχο γαιοκτήμονα, κάποιοι όπως το Βατοπέδι μετά το 1080. Με τον τρόπο αυτό, το κράτος μετατόπιζε την παραγωγή ανάλογα με τα προνόμια που παραχωρούσε – μείωνε τις δικές του απαιτήσεις και τις απαιτήσεις των υπαλλήλων του για να επιτρέψει να αναπτυχθούν νέες και υγιείς οικονομικές μονάδες. Σήμερα θα λέγαμε «λιγότερο κράτος». Πάντως η πολιτική αυτή φαίνεται πως ήταν ηθελημένη και όχι απλό αποτέλεσμα της αδυναμίας για αντίσταση στις πιέσεις. Και νομίζω πως αυτά ισχύουν ακόμη και για την εποχή του Νικηφόρου Βοτανειάτη, που θεωρείται πύλοδειγμα αδύναμου και λαϊκιστή αυτοκράτορα.

Ός τώρα μιλούσαμε για προνομιακή προστασία από τις έκτακτες επηρείες. Με την οικονομική και νομισματική κρίση όμως, αντέδρασαν οι φοροεισπράκτορες και οι ενοικιαστές φόρων που έχαναν έσοδα. Αυτά τα όργανα του κράτους κατόρθωσαν προς στιγμή να βάλουν χέρι ακόμη και στους προνομούχους, εκμεταλλευόμενα την έλλειψη ισορροπίας στο νομισματικό σύστημα, όπου το αργυρό και το χαλκό νόμισμα δεν είχε ακολουθήσει το χρυσό νόμισμα στην υποτίμησή του. Και άρχισε πραγματικός αγώνας ανάμεσα στους φοροεισπράκτορες και τους δυνατούς. Χαρακτηριστική είναι η ιστορία του Δημητρίου Καματηρού, που ανέλαβε την είσπραξη των φόρων του θέματος Θράκης - Μακεδονίας για το 1104/5 με την υποχρέωση να διπλασιάσει τα έσοδα του δημοσίου⁸. Προέβλεπε, λέει, πως θα εισέπραττε τους φόρους σε καλό χάλκινο νόμισμα και θα τους απέδιδε στο κεντρικό ταμείο σε υποτιμημένο χρυσό νόμισμα. Αν τα πράγματα πήγαιναν όπως τα υπολόγιζε, θα είχε την δυνατότητα να πραγματοποιήσει και σημαντικά κέρδη, εφόσον το χρυσό νόμισμα είχε χάσει τα δύο τρίτα της αξίας του. Απέτυχε όμως, όχι γιατί του το απαγόρευσαν, αλλά διότι οι μεγαλοκτηματίες του θέματος φρόντισαν να πάνε να πληρώσουν

7. *Lavra I*, αρ. 43.

8. I. και P. Ζέπος, *Jus Graecoromanum I*, Αθήνα 1931, 334.

κατευθείαν τους φόρους τους στο κεντρικό ταμείο και σε υποτετιμένο νόμισμα και συνεπώς, όταν τους επισκέφτηκε, του έδωσαν εξοφλητικές αποδείξεις.

Η ιστορία του Καματηρού δείχνει σε τί ακραίες καταστάσεις μπορούσε να οδηγήσει τότε η νομοματική κρίση. Το δεύτερο χρυσόβουλλο του Βατοπεδίου, δείχνει πως τέτοιες ακραίες περιπτώσεις υπήρχαν πολύ παλιότερα. Εκδόθηκε το Φεβρουάριο του 1082 από τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνόν⁹. Ο ηγούμενος της μονής, Σέργιος Τουρκόπουλος (πιθανώς συγγενικής καταγωγής), ζήτησε και πέτυχε από τον αυτοκράτορα να χαρίσει στη μονή τον έγγειο φόρο δυο κτημάτων της, της Αβερνίκειας και του Αγίου Δημητρίου, που ανερχόταν συνολικά σε 19 νομίσματα. Αυτό ήταν μια εξαιρετική παραχώρηση, που το κράτος δεν έκανε εύκολα δεδομένου ότι η γη που είχε πάρει τέτοιο προνόμιο ουσιαστικά ξέφευγε από κάθε έλεγχο, εφόσον δεν την επισκεπτόταν πια ο αναθεωρητής του κτηματολογίου, ο επόπτης. Σε αντάλλαγμα, ο ηγούμενος δέχθηκε να σταματήσει πλέον η καταβολή της ετήσιας επιχορήγησης, του σολεμνίου των 72 νομισμάτων, τα οποία η μονή εισέπραττε από το κρατικό ταμείο, μετά από ένα δύσκολο ετήσιο ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη.

Ο διακανονισμός αυτός, που έγινε μάλιστα με πρωτοβουλία του ηγουμένου, φαίνεται περιέργως, αφού εμφανίζει το μοναστήρι να εγκαταλείπει ένα εισόδημα 72 νομισμάτων για να κερδίσει 19. Ό,τι κι αν υποθέσει κανείς για τις δυσκολίες του ταξιδιού στην Κωνσταντινούπολη, η διαφορά στα χρήματα είναι μεγάλη. Σημαντικότερη ήταν φυσικά η αβεβαιότητα καταβολής της επιχορήγησης σε μια εποχή που η κρατική οικονομία καταβυθιζόταν και που η πραγματική αξία της δωρεάς ήταν εξαιρετικά αμφίβολη, δεδομένου ότι το κράτος έκανε όλες τις πληρωμές του στο πιο υποτετιμένο νόμισμα που υπήρχε – όταν υπήρχε.

Βεβαίως το μοναστήρι κέρδιζε την απαλλαγή από τους έκτακτους φόρους και αγγαρείες¹⁰. Το κύριο κέρδος του όμως ήταν το ότι απαλλασσόταν από κάθε επαφή και υποχρέωση προς τους εκπροσώπους του κράτους στην επαρχία, οι οποίοι, όπως αναφέρεται στο έγγραφο, αυθαιρετούσαν. Για τα κτήματα αυτά, γράφεται στο χρυσόβουλλο, ο κριτής, ή ο πρωτοκένταρχός του, όταν έρχονταν για να εισπράξουν τα 19 νομίσματα του έγγειου φόρου, απαιτούσαν επιπλέον τη «χρεία» και το «αντικάνισκόν» τους· για το τελευταίο αυτό απαιτούσαν 20 νομίσματα ή και περισσότερα.

9. Γούδας, «Βυζαντιακά Έγγραφα» (Α), 124-128, αρ. 3.

10. Ανάμεσά τους αναφέρεται κι ένα *προσόδιον*, που πληρωνόταν προηγουμένως τακτικά προς όφελος, φαίνεται, των τοπικών αρχών. Βλ. Οικονομίδης, *Fiscalité*, 245, σημ. 37 παρβλ. και 89-90.

Ο όρος «χρεία» δήλωνε τα τρόφιμα που κατανάλωσε επί τόπου ένας υψηλός αξιωματούχος (και η συνοδεία του) που επισκεπτόταν, για οιοδήποτε λόγο, ένα κτήμα¹¹. Η διατροφή και η φιλοξενία των υπαλλήλων του κράτους κατά τις μετακινήσεις τους βάρυνε τους ντόπιους πληθυσμούς.

Το «αντικάνισκον» ήταν μια χρηματική καταβολή που αντικαθιστούσε το «κανίσκιον». Το κανίσκιον δε ήταν μια συνεισφορά σε τρόφιμα που δεν μπορούσε να ξεπερνά, για ένα κτήμα που πλήρωνε 19 νομίσματα φόρο, τα τρία ψωμιά, τρία κοτόπουλα, τρεις μοδίους κριθάρι και ένα μέτρο κρασί – με άλλα λόγια ήταν κι αυτό μια μάλλον μικρή συνεισφορά για την διατροφή του αξιωματούχου, των ανθρώπων του και των υποζυγίων τους¹². Η αξία των αγαθών αυτών αντιστοιχούσε σε ένα κλάσμα του νομίσματος. Συνεπώς οι απαιτήσεις του κριτή σε χρήμα ήταν ουσιαστικά άσχετες προς το αντικείμενο το οποίο έρχονταν να εξαγοράσουν – ήσαν το αποτέλεσμα μιας αυθαίρετης αρπακτικής εκτίμησης.

Το μοναστήρι χρειάστηκε να πάρει ένα πλάγιο δρόμο για να αντισταθεί με επιτυχία στην ιδιοτελή αυτή αρπακτικότητα. Χάρη στο προνόμιο που του παραχωρήθηκε με το χρυσόβουλλο του 1082, τα κτήματά του δεν θα δέχονταν ποτέ πια την επίσκεψη κρατικών λειτουργών και συνεπώς δεν θα ήταν εκτεθειμένα στις αυθαίρετες απαιτήσεις τους. Ο διακανονισμός που πέτυχε ο ηγούμενος Σέργιος Τουρκόπουλος ήταν τελικά προς το συμφέρον του μοναστηριού του. Όπως άλλωστε και θα περίμενε κανείς.

Υπάρχουν πολλές σταθερές αλλά και μια κάποια εξέλιξη ανάμεσα στα δύο προνόμια του Βατοπεδίου. Και στα δύο, η βασική ιδέα είναι να προστατευθεί ο δυνατός γαιοκτήμονας από τις υπερβολές του κράτους. Με άλλα λόγια, ο αυτοκράτορας υποστηρίζει τον δυνατό και για να το πράξει, μειώνει το εισόδημα των κρατικών υπαλλήλων. Οι τελευταίοι, στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τα αναμενόμενα, αντιδρούν με εξωφρενικές απαιτήσεις. Οπότε και πάλι ο αυτοκράτορας έρχεται αρωγός στο μοναστήρι και του παραχωρεί ακόμη μεγαλύτερα προνόμια, που το προστατεύουν πλήρως από τους κρατικούς υπαλλήλους.

Η σύγκρουση είναι ανάμεσα στους γραφειοκράτες και στους αριστοκράτες, όπως ήταν οι ιθύνοντες του Βατοπεδίου. Μόνο που τώρα, σε αντίθεση προς τον Γ΄ αιώνα, ο αυτοκράτορας βρίσκεται με το μέρος των αριστοκρατών. Η νίκη των τελευταίων οδηγεί και στη μεταμόρφωση της αυτοκρατορίας, στην απο-

11. Oikonomidès, *Fiscalité*, 95-96.

12. Oikonomidès, *Fiscalité*, 79, 88-89.

κέντρωση, στη μείωση της συνοχής της. Το πρόνομο, από εργαλείο οικονομικής πολιτικής, θα αποτελέσει τη βάση του δημοσιονομικού συστήματος, όταν θα επικρατήσει ο θεσμός της πρόνοιας. Αυτά όμως δεν έχουν πλέον σχέση με τη μονή Βατοπεδίου.